

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu: 271

900. VEFÂT YILINDA
İMÂM GAZZÂLÎ

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

07 – 09 Ekim 2011 İstanbul

İstanbul 2012

GAZZÂLÎ'YE GÖRE ÇOCUK EĞİTİMİ

Prof. Dr. Hasan Mahmut ÇAMDİBİ & Yrd. Doç. Dr. Emine KESKİNER

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri

Çocukluk hem çocuklar hem de onların eğitimden sorumlu yetişkinler için eğitsel açıdan iyi değerlendirilmesi gereken yıllardır. İnsanoğlu yaşam boyu öğrenme kapasitesine sahip bir varlık olsa da, bu kapasitenin en verimli ve hızlı bir şekilde çalışmaya müsait olduğu zaman çocukluk dönemidir. Bireyin bu dönemde almış olduğu eğitimin yaşam boyu etki gücüne sahip olacak olması yapılacak eğitimin önemini açıkça göstermektedir. Bu yıllardaki tesirlerin izleri daha kalıcı ve kuvvetlidir. Özellikle şahsiyetin yapılanmasında çocukluk yıllarının önemi çok büyüktür. Bu yaşlardaki hayat, âdetâ şahsiyetin çekirdeğini oluşturmaktadır. Gazzâlî, anne ve babalarının yanında ilâhî bir emânet olduğunu ifade ettiği çocukların eğitiminin üzerinde önemle durulması gereken mühim işlerden olduğuna dikkat çekmiştir. Çocukların temiz kalbini saf, kıymetli, her türlü nakış ve sûretten uzak, her şeyi kabule müsait, kendisine müteveccih her şeye meyleder bir cevher olarak niteleyen Gazzâlî, çocuğun eğitimiyle ilgilenen insanların sorumluluğunu özellikle vurgulamıştır. Bu bildiride Gazzâlî'ye göre bu sorumluluğun yerine getirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durularak, kendisinin çocuk eğitimine yönelik görüş ve önerilerinin değeri ve kalıcılığı gözler önüne serilecektir.

Giriş

Gazzâlî, insana dâir birçok konunun yanı sıra çocuk eğitimiyle de ilgilenmiş, eserlerinde yeri geldikçe değindiği bu konuyu, *İhyâ'nın* III. Cildinde *Nefsi Terbiye ve Ahlâkı Güzelleştirme* bölümünde "Gelişme Çağındaki Çocukların Riyâzetle

Terbiyeleri ve Ahlâklarının Güzelleştirilmesi” başlığı altında müstakil olarak ele almıştır. Çocuk eğitiminin bu bölümde yer alması, onun ahlâk ve değerler eğitimi-ne verdiği önemi göstermektedir. Şahsiyetin yapılanmasında çocukluk yıllarının önemi çok büyüktür. Bu yıllardaki tesirlerin izleri daha kalıcı ve kuvvetlidir. Bu yaşlardaki hayat, âdetâ şahsiyetin çekirdeğini oluşturmaktadır.

Eğitimin İmkânı ve Gücü

Gazzâlî’nin çocuk eğitimiyle ilgili görüşlerine geçmeden önce, onun eğiti-min imkânı ve gücüne yönelik görüşlerine bakmak gerekir. Gazzâlî, terbiyenin imkânını kabûl etmekle birlikte tamâmen mutlak bir terbiye imkânını savunmaz. Terbiyeye, verâsette bilkuvve (potansiyel olarak) vâr olanın geliştirilme imkânı olarak bakar.

“*Esâsen edeb, kuvvette ve yaratılıştaki olanı fiile çıkarmaktır. Seciye (karakter istidadı) Hak Teâlâ’nın fiilidir. Kulun onu yaratmaya, vücûda getirmeye iktidârı yoktur. Bu aynen bir çakmakta ateşin meydana gelmesi gibidir. Çünkü o, sırf Allah’ın fiilidir. Onun meydana çıkarılması, kulun kazanmasıylaadır. İşte edebler böyledir. Onların kaynakları iyi seciyeler ve ilâhî vergilerdir.*”¹

Gazzâlî, “nefis ve nefse âit olan şeylerin ana rahminde gizlendiği sırada ve beşikte emzirildiği an ona bırakıldığı ve teslim edildiği gibi”² olduğunu ifade ederek verâsetin (kalıtımın) terbiyeye tesirini kabûl eder. “Zekâ, ahmaklık ve gabâvet fitrîdir. Akıl ve zekâ mutlaka fitraten var olmalıdır; yoksa fitraten zekâdan mahrum olanın sonradan bunu kazanması mümkün değildir. Aslı hâsıl olduktan sonra mümâreseyle kuvvetlenmesi mümkündür.”³

Gazzâlî, verâsetin yanısıra çevreyi de dikkate alır. Şerefli bir soydan gelir, kendinde de fazîlet varsa o soyun fazîleti inkâr edilemez. Bunun için Rasûlullah (s.a.v.), “Evleneceğiniz eşleri araştırın.” ve “Gübrelikte yetişen bitkiden, yani sadece dış güzellikten sakının.” buyurmuştur. Bu hadîsten kötü bir çevrede yetişmiş güzel kadının kastedildiğini ifade eden Gazzâlî, şerefle ve izzetle dünya oğullarını ve onların reislerini, emirlerinin nesebini kastetmediğini, ancak *akıl, ibâdet ve ilimle süslenmiş, temiz nefislere* intisâbı kastettiğini belirtmektedir.⁴ İyi bir verâsetin, iyi bir çevrede daha iyi gelişme imkânı bulması, verâset ve çevrenin

1 Gazzâlî, *Ravdatu’l-Tâlibîn ve Umdetu’s-Sâlikin*, (çev. R. Yıldız), İstanbul, ts., s. 24.

2 Gazzâlî, *Ravdatu’l-Tâlibîn...*, s. 28.

3 Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Din*, el-Bâbî el-Halebî, ts., III, 398.

4 Gazzâlî, *Mizânü’l-Amel*, Ebû’l-Ülâ neşri, Mısır, ts., s. 99, 49.

ferdin şahsiyet yapısını birlikte etkilemesi nedeniyle soylu âilelerde bu etki daha güçlü olmaktadır. Soylu âilelerde genellikle hayat şartları ve terbiye imkânları daha müsâit şartlar ihtivâ etmektedir. Yine, “Tabiatlar çeşitlidir. Bazıları tezden terbiyeyi kabul eder. Bazıları da geç kabul ederler.”⁵ demek sûretiyle er ya da geç bireyin eğitime cevap vereceğine işaret etmektedir.

Gazzâlî’nin iyimser eğitim görüşü kapsamında değerlendirebileceğimiz bu görüşlerinin, çağdaş eğitim görüşlerine büyük ölçüde benzediği görülmektedir. Psikolojik araştırmalar, insanı psikolojik bakımdan sağlam esaslara dayanan bir yetiştirmeye istenen kalıba sokmanın mümkün olamayacağına, böyle aşırı bir görüşün hiçbir sağlam temele dayanmadığına, kalıtım ve çevre tesirlerinin ayrı ayrı yaptığı etkileri incelemenin gereğine dikkat çekmektedir.⁶

Çocuk Eğitimi

Anne-Baba ve Öğretmenlerin Sorumluluğu

Gazzâlî, öncelikle çocukların eğitim şeklinin üzerinde önemle durulması gereken mühim işlerden biri olduğuna dikkat çeker: “Çocuk, ana-babasının yanında ilâhî bir emânettir. Onun temiz kalbi, saf, kıymetli, her türlü nakış ve şekilden boş bir cevherdir. O, nakşedilen her şeyi kabule müsait, kendisine yönelen her şeye meyleden vaziyettir.”⁷ Asıl mühim olan, daha ilk anlarında çocuğu ele alıp terbiye etmek gereğidir. Çünkü o, sâfi cevher olarak yaratılmış, hayır ve şerri tamamen kabule elverişlidir. Ancak ebeveyni onu iki taraftan birine çekerler. Rasûlullah (s.a.v.): “Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ebeveyni onu Yahûdî, Hıristiyan veya Mecûsî yapar.” buyurmaktadır. Bu durumla ilgili olarak *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserindeki ifadesi şöyledir: “Çocuk ana-baba elinde bir emânettir. Kalbi kıymetli bir cevher gibi temizdir. Mum gibi her şekli alabilir. Bütün yazı ve şekillerden uzaktır. Temiz bir toprak gibi olup, hangi tohum atılırsa büyür. İyilik tohumu ekilirse, din ve dünya saâdetine kavuşur. Annesi, babası ve hocası sevabına ortak olur. Şâyet fesâd tohumu atılırsa helâk olur; annesi, babası ve hocası günahına ortak olur.”⁸ “(Çocuk) neye meylettirilirse oraya meyleder. Çocuğa iyilik telkin edilir ve iyi işler yaptırılırsa, çocuk iyi bir insan olarak yetişir; dünya ve âhirette saâdete ulaşır. Onu böyle yetiştiren anne-baba ve muallim ve mürebbî

5 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 124.

6 Herbert Sorenson, *Eğitim Psikolojisi*, (çev. Gültekin Yazgan), İstanbul, 1968, s. 291.

7 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 69, Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet* (çev. Faruk Mercan), İstanbul, 1979, s. 316.

8 Gazzâlî, *Kimyâ*, s. 316.

de sevapta ona ortak olur. Kötü işlere itilir ve hayvanat gibi ihmal edilir, terbiyesine bakılmazsa işi azıtır ve helâk olur. Onun bu kötülüğünden ise, velî ve öğretmen sorumludur. Zîrâ Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Ey îmân edenler! Kendinizi ve çocuklarınızı cehennem ateşinden koruyunuz.*”⁹ Çocuğu terbiye dünya ateşinden koruduğu gibi, cehennem ateşinden de korur.¹⁰ Eğitimin imkânı ile ilgili olarak verâsetin rolüne vurgu yaptığını gördüğümüz Gazzâlî, çocuk yetiştirmede anne ve babanın yanısıra hocanın mesuliyetine dikkat çekerek çevrenin belirleyici ve yöneltici gücüne işaret etmektedir. Ayrıca kendisinin ebeveynin mesuliyeti ile hocanın mesuliyetini eşdeğer kabul ettiği anlaşılmaktadır.

“Çocuğu korumak, onu güzel terbiye edip temizlemek, ona ahlâkî faziletleri öğretmek, kötü arkadaşlardan onu korumak, devamlı sûrette zevk-u sefâ içinde bırakmamak, refâh ve zînet sebeplerini sevdirmemektir. Çünkü zînet ve refâha alışınca büyüdüğü zaman onları elde etmek için onların peşinden koşar. Bunun için daha ilk günlerde çocuğun terbiyesine önem vermelidir.”¹¹ Mânevî değerleri maddî değerlerin üstünde tutan Gazzâlî; küçük yaşlardan itibaren eğitimde mânevî değerlerin öncelenmesi gerektiğini söylemekte, ilerleyen yaşlarda alışkanlıkların değişmesinin güçlüğüne dikkat çekmektedir. Zîrâ kalıcılık açısından “*Küçükken öğrenim taş üzerine yazı yazmak gibidir.*”¹² Dolayısıyla yaşamın ilk yılları oldukça önemlidir.

Günümüzdeki çalışmalarda da, 0-8 yaş arasının çocuğun gelişiminin en hızlı ve en kritik yılları olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu yıllarda temeli atılan beden sağlığı ve kişilik yapısının ileri yaşlarda yön değiştirmeden daha çok aynı yönden gelişmesi şansı daha yüksektir. “Uzun yıllara dayalı araştırmalarda, çocukluk yıllarında kazanılan davranışların büyük bir kısmının yetişkinlikte, bireyin kişilik yapısını, tavır, alışkanlık, inanç ve değer yargılarını biçimlendirdiği gözlenmiştir.”¹³

Gazzâlî, taklîdî imanın gücüyle alâkalı verdiği örnekte de aile ortamı başta olmak üzere çevrenin insan üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Yukarıda geçen hadiste de görüldüğü üzere, Hristiyan, Yahudi, Mecûsî ve Müslüman çocukları büyük baskılara mârûz kalsalar veya imanlarını bozacak aklî veya naklî delille

9 et-Tahrîm 66/6.

10 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 155.

11 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 69; *Kimyâ*, s. 316.

12 Gazzâlî, *Mizân*, s. 49.

13 Ayla Oktay, “21. Yüzyılda Yaşanan Değişimler ve Erken Çocukluk Eğitimi”, *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2003, s. 25.

karşılaşırsalar da, ebeveynlerinden taklîd yoluyla öğrendikleri imanlarından vazgeçmezler. Diğer taraftan Müslümanların hizmetinde çalışan gayr-i müslimlerin de zamanla kalplerinde ısınma başlayıp Müslüman oldukları gözlenen bir durumdur. Bu da onların beraber yaşadıkları aileyi taklîd etmeleri neticesinde ulaştıkları imandır. Burada ifade edilmek istenen ailelerin ve yakın çevrenin model vazifesi görmeleridir. Çocuklar ya da köleler yaşadıkları aile ortamı içinde görüp beğendikleri ve kendilerine model olarak seçtikleri kimselerin dinî hayatlarını içlerine sindirip taklîd etmeye başlarlar. Nitekim genelde insan da yapı itibarıyla beğenip takdir ettiği veya toplum tarafından takdir edilen kimselerin yaptıklarının benzerini yapma meylinde olan bir varlıktır. Özellikle bu istidat çocuk ve gençlerin yapısında daha da bârızdır.¹⁴ Özetle İnsan tabiatı taklîde meyillidir.¹⁵ Taklîdle başlayıp özdeşleşmeyle üst noktaya ulaşan sosyal içerikli davranışların kişiliğin oluşmasında da oldukça önemli bir yere sahip olduğu günümüz eğitiminde de altı çizilen husûslar arasında yer almaktadır.¹⁶

Ahlâk Eğitimi

Eğitimde çocuğun durumunun, gelişiminin dikkate alınmasını ön gören Gazzâlî, bu durumu ahlâk eğitimi konusunda müşahhaslaştırır. Çocukta temyîz alâmetleri görülünce, murakabesini iyi yapmak lâzımdır. Bu da utanma hissinin kendisinde başlamasıyla belli olur. Çocuğun utanıp bazı işleri terk etmesi, akıl nûrunun parlamasına işaret eder. Bu sayede bazı şeylerin çirkinliğini fark eder ve onları yapmaktan utanır. Bu hal, Allah'ın bir lütfudur. Aynı zamanda kalbinin temizliğini, ahlâkının itidalini müjdeleyicidir. Bu durum, bulûğ çağında aklının kemâlinin müjdecisidir. Hayâ duyan çocuğu ihmal etmek doğru olmaz. Onun hayâsından faydalanarak terbiyesine dikkat etmek lâzımdır.¹⁷

Çocuğun güzel ahlâk ile ilgili güzel bir hareketi görüldüğü zaman takdir edilmeli, sevindirecek şekilde mükâfatlandırılmalıdır. Aynı zamanda insanlar arasında övülmelidir. Günümüzde de davranışların olumlu yönde gelişip yerleşebilmesi için mükâfatın cezadan daha etkili bir tedbir olduğu kabul edilmektedir.

Şâyet bazen kendisinde bir defalık kötü hâl görülürse onu görmemezlikten gelmeli, gizli kusurlarını araştırmamalıdır. Aynı zamanda bu hatalı hareketi başkalarının yapabileceği çocuğa hissettirilmemeli; bilhassa çocuk yaptığı kusuru

14 Gazzâlî, *İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, İstanbul, 1287, s. 115-116.

15 Gazzâlî, *İlcâmü'l-Avâm*, s. 85, 86.

16 Oktay Aydın, "Okul öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri", *Erken Çocuklukta...*, s. 139.

17 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 70.

gizlemek ister ve bu husûsta azamî gayret sarf ederse bunu tamamen görmemezlikten gelmelidir; aksi takdirde çocuk bu husûsta cesaretlenir ve bu kusurları tekrar yapmağa kalkışır; duyulmasına aldırış etmez hâle gelir. Şâyet bu hatalı hareketini tekrar ederse gizlice tekdir etmeli, bunun zararı kendisine anlatılmalıdır.¹⁸ Bununla birlikte Gazzâlî çocukların davranışlarının takip edilmesinin önemine dikkat çeker. Gizli olarak yapmak istediği her hareketten menetmelidir. Çünkü çocuk, gizli yapmak istediği şeylerin kusur olduğunu bilir. Gizli yapa yapa o kusura alışır ve onun açıkça da yapmağa başlar.¹⁹ Sık sık tâzirden kaçınılmalıdır. Çünkü bu hâl çocuğu bu sözleri dinlememeğe ve kötülükleri yapmağa iter; kınamaları dinlemez ve onları hafife alır. Bu sebeple çocuk ancak arada sırada azarlanmalıdır. Geleneksel aile yapısında sık karşılaşılan bir durum olan annelerin çocuklarını babayla korkutmaları Gazzâlî'nin önerdiği husûslar arasındadır. Bu nedenle baba çocuğa karşı ağır davranmalı ve onu nâdiren kınamalıdır.²⁰

Davranış Eğitiminden Kesitler

Gazzâlî'nin davranış eğitimi üzerinde ayrıca durduğu görülmektedir. Davranış eğitimi bağlamında, yemek, yatak ve giyecekte lükse kaçılmamalıdır. Çocuğun ilk hırs ve düşkünlüğü yemek hırsıdır. Bu husûsta terbiye edilmeli, meselâ sağ eliyle yemeğe teşvik edilmeli, yemeğe başlarken besmele ile başlaması öğretilmelidir. Önüne gelen yerden yemesi ve başkalarının yemeğine göz dikmemesi öğretilmeli, yemeği yerken acele etmemesi, lokmaları birbiri ardına tıkmaması, iyi çiğnemesi, elini ve elbisesini bulaştırmaması öğretilmelidir. Katığın mutlaka gerekli olmadığını anlayacak şekilde bazı vakitler yalnız ekmek yemeğe alıştırılmalıdır.²¹ Yemek insanın bedenî yönünü doyurduğu gibi, yemek esnasında yapılan faydalı sohbetler de insanın rûhuna hitap eder. "Kişi yemekte susmamalı, iyi ve güzel şeylerden bahsetmeli, örnek insanların hayat hikâyelerini anlatmalıdır."²²

Oburluğun kötü bir şey olduğu ve çok yiyenlerin hayvanlara benzediği izah edilmelidir. Çok yiyen çocuklar onun yanında kötülenmeli, terbiyeli ve ölçülü yiyen çocuklar övülmelidir. Yemek husûsunda başkasını düşünmesi ve hangi tür olursa olsun, onunla kanaat etmesi kendisine öğretilmelidir. Günümüzün önemli sorunlarından olan obezitenin önünün alınabilmesi için çocuk yaşta ailenin gösteceği ihtimam oldukça önemlidir.

18 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 70; *Kimyâ*, s. 317.

19 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 70.

20 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 157.

21 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 70.

22 Gazzâlî, *İhyâ*, II, 9.

Giyim kuşam bahsine gelince, maddî değerlere gereğinden fazla önem verilmesini eleştiren, sadelikten yana olan Gazzâlî, arkadaş çevresinin kişi üzerindeki etkisine de bu bağlamda dikkat çeker. Kıymetli elbiseler giyip, onlara teşvik eden çocuklarla çocuğunu bırakmamalı; zira *çocuk ilk yetişme çağında ihmal edilirse ahlâkı bozulur*; hasud, hırsız olur ve benzeri birçok kötü huylar peyda eder. Bütün bu kötü huylardan ancak güzel terbiye sâyesinde korunur.²³ Gazzâlî, çocuğun ilk yetişme çağında övüp veya kınayıp iyiliklere teşvik ve kötülüklerden men etmek mümkün olmadığından,²⁴ sözlü tedbirler yerine başlangıçta kötü örneklerden koruma sûretiyle terbiyeyi teklif etmektedir. Ona göre çocukların edeplendirilmesinin esas ve temeli kötü arkadaşlardan korunmalarıdır. Çocuğu fuzûlî konuşmak, kötü konuşmak, lanet etmek ve küfür etmekten men etmelidir. Böyle konuşanlarla bir arada bulunmaktan çocuk sakındırılmalıdır. Çünkü bu çirkin şeyler, şüphesiz kötü arkadaşlardan sirâyet eder.²⁵

Okul Eğitimi

Okul eğitimi üzerinde de duran Gazzâlî'ye göre, okulda çocuk, o zamanın şartlarına uygun olarak Kur'ân öğrenir, geçmiş haberleri, iyi insanların hikâye ve hallerini öğrenir. Bu sayede iyi insanlara karşı sevgi ve muhabbet tohumları ekilmiş olur. Karakter eğitiminde sağlıklı özdeşim kurmanın rolü açıktır. Bunun da yolu iyi insanların modellenmesine yardımcı olacak bir eğitim-öğretimden geçer.

Okul eğitiminde de belirleyici olan yine çocuğun kendisidir. Öncelikle çocuğun okul hayatından zevk alması sağlanmalıdır. Bu da çocuğun ilgi duyduğu şeyler vasıtasıyla olacaktır. Başlangıçta "*Çocukta yalnız oyun isteği vardır*."²⁶ diyen Gazzâlî, "Nitekim çocuk, evvela top oynamak, çelik çomak fırlatmak ve benzerini yapmak sûretiyle okula gitmeye teşvik edilir."²⁷ demek sûretiyle modern eğitimin sıkça vurgu yaptığı, çocuğa göre davranmanın gereğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda "Eğer çocuk, tamamen *oyundan men edilir ve yalnız derse, öğrenime bağlanırsa kalbi ölür; zekâsı iptal olur*; dâima dertli ve sıkıntılı olur. Hatta bu durumdan kurtulmak için hileye başvurmak ister. Bu sebeple dersten sonra güzel bir şekilde oyun oynamasına izin vermelidir. Çünkü bu oyun sâyesinde mektep yorgunluğu giderilmiş olur. Fakat oyun fazla yorucu olmamalıdır. Yine, günün

23 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 70.

24 Gazzâlî, *Mizân*, s. 92.

25 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 158.

26 Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, 1311, s. 31.

27 Gazzâlî, *Mizân*, s. 115, *İhyâ*, III, 60.

belirli saatlerinde beden eğitimi ile ilgili olarak gereken hareketleri yaptırmalıdır. *Aksi halde durgunluk ve tembellik geliştirir.*²⁸ Günümüzde yapılan çalışmalarda da oyunun çocuk için önemine vurgu yapılmakta, oynayarak birçok deneyim kazanan çocukların bütün gelişim alanlarında kendini geliştirme fırsatı bulduğuna dikkat çekilmektedir.²⁹

Çocuğa bilgiler kazandırılmaya çalışılırken de gelişim düzeyi gözönünde bulundurulmalıdır. “Bebek, çocukluk hâlini, çocuk da mümeyyizin hâlini bilmediği, mümeyyize açılan zarûrî bilgileri idrâk etmediği gibi, mümeyyiz de akıllının hâlini ve çalışma neticesinde elde ettiği nazarî bilgileri bilemez.”³⁰ Gelişim çağındaki bir çocuk için yapılacak en güzel şey, muhtasar bir akâid kitabından (*Kavâidü'l-Akaid* gibi) sathî olarak konuları öğretmektir. Çocuk büyüdükçe yaş ve seviyesine göre öğrendiklerinin ne demek olduğunu teker teker anlamaya başlar. Yani çocuk iman edeceği şeyleri önce ezberler, vakti gelince bunları anlar. “Çocuk inanç esaslarını önce ezberleyecek, ardından mânâsını anlayacak, daha sonra inanacak, yakîne ulaşacak ve bu durumu bizzat yaşayacaktır.”³¹ Bu husûsta çocuğa rehberlik edecek kimseler ya ebeveyni ya da öğretmenleridir.

Temyîz yaşına geldiği zaman taharet ve namazla emredilmelidir. Ramazanın bazı günlerinde oruç tutmakla emredilmelidir. *Bulûğ çağına yaklaştığı zaman, kendisine yasaklanan husûsları anlaması mümkün olur.*³² Gazzâlî, burada bulûğ çağından önce uygun terbiye verilen çocuklarda bulûğa yakın muhâkemenin geliştiğine ve davranışların prensiplerle kontrolüne işaret etmektedir. Meselâ yemeğin ve devaların Allah Teâlâ'ya itâat husûsunda insana yardımcı olmaktan başka bir değeri olmadığı, dünyanın tamamının bekâsı olmadığından hiçbir aslı olmadığı, ölüm ile bütün dünya nimetlerinin son bulduğu kendisine anlatılmalıdır. Dünyanın durulacak bir yer olmadığı, yolculuk yeri olduğu, devamlı ve asıl makamın ahiret olduğu, ölümün her an gelebileceği, akıllı insanın dünyadan âhiret azığını temin eden kimse olduğu ve bu sayede Cennet'in bol nimetlerine kavuşup, Allah katında mevki sahibi olabileceği kendisine anlatılmalıdır. Görüldüğü üzere Gazzâlî, âhiretle ilgili husûslara eğitimde yer vermekte, dünya hayatının geçiciliğinin vurgulanması gereğinin altını çizmektedir.

28 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 71.

29 Fatma Çiğdem Gökçen, “Eğitsel Oyunlar ve Uygulama Yöntemleri”, *Erken Çocuklukta...*, s. 490.

30 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 10.

31 Gazzâlî, *İhyâ*, I, 130.

32 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 71.

Çocuk bulûğa kadar uygun terbiye almışsa, bu sözler bulûğda kendisine tesir eder. Oyma yazının taştan iz bıraktığı gibi, bu sözler de çocuğun kalbine yerleşir. Fakat daha önceki yaşlarda çocuk güzel terbiye edilmez, kötü söz ve işlere alışır; gününü oyun ve eğlence ile geçirir; istediğini yer içer, istediğini giyerse duvarın kuru toprağı kabul etmemesi gibi bu çocuk da hakikati kabul etmez.³³ Böylelikle Gazzâlî, yaşamın ilk yıllarının eğitim açısından iyi değerlendirilmesi gereğine dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere, Gazzâlî kapsamlı çalışmaları içerisinde çocuk eğitimine de ayrı bir yer ayırmış, bu eğitimi ana hatlarıyla ortaya koymuştur.

33 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 71; a. mlf., *İlcâmü'l-Avâm*, s. 85.